

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

ט בשבט תשע"ח נשלח חיינם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 64

הניח מאכל של חברו תחת המיטה, אם חייב תמורתו

המקרה:

במהלך סידור החדר, דחף אחד החברים את תיק חבר-החדר תחת המיטה. לאחר כמה ימים, ניגש אליו בעל התיק, הראה לו שהתיק כלל דברי מאכל וכן בקבוק שמן להדלקת נר חנוכה, ותבע ממנו לשלם לו דמי הפריטים הללו, מאחר שהנמצא תחת מיטה שישנו עליה – נאסר באכילה, כפי שהורה לו רבו.

טענת בעל התיק: כיון שישנו איסור לאכול אוכלין שהיו תחת המיטה שישנו עליה, נמצא שהחבר הזיק אותו וכ'שרף' לו את המשלוח שהביא מהבית, ועל המזיק לשלם על הנזק שהסב.

טענת החבר: 'הרי שלך לפניך', וכיון שפוסקים רבים התירו לאכול מאכלים מעין אלו, לא נחשב כמזיק. והוסיף לטעון כי זה שישן במיטה אסר את המאכלים, ולא בעצם דחיפת התיק לשם.

תשובה

הרבה פוסקים סוברים שהמאכל שהיה תחת המיטה לא נאסר בדיעבד, מלבד היתרים נוספים שיש במקרים רבים. ועל כן, אין להטיל חיוב על החבר בשל כך שדחף בתום לב את התיק תחת המיטה. הדברים אמורים אף על השמן, שהיה מיועד להדלקת נר חנוכה.

הגם שנהגו בבית התובע לא לצרוך את שהיה תחת המיטה, ונאלץ לרכוש מוצרים חדשים, אין לחייב את החבר אפילו לא בדיני שמים, כיון שלא היה מודע למעשהו, שכן הוא הדין במזיק בגרמא בשוגג. אין מקום לחייב את הישן על המיטה, שלא היה צריך להעלות על דעתו שיש דברי מאכל תחת מיטתו.

נמוקי הדין

אוכל תחת המיטה, אם נאסר בדיעבד

איתא בגמ' בפסחים בדף קיב: 'תנא, אוכלין ומשקין תחת המטה, אפילו מחופין בכלי ברזל - רוח רעה שורה עליהן'. דין זה נפסק בשו"ע ביו"ד בס' קט"ז סעי' ה. הרי שהדוחף הזיק בידיו את מאכלו של חברו.

אלא שבשו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קה סייג את איסור זה וכתב: 'נ"ל פשוט דאין כאן חשש איסור בדיעבד רק דבכל אלו מבואר בש"ס ופוסקים דהוא רק אזהרה לכתחלה'. ולראיה, הביא מדברי הרשב"ם בב"ב בדף נח. בד"ה 'לאוצר': 'מיטת עם הארץ, כל דבר מניחין תחת מטתן, אוכלין וכלים'. הרי שהיו מניחין אוכלים תחת המיטה, ולא נמנעו חכמים לאכול אצלם בשל הסכנה של רוח רעה, אלא רק מפני מכשולות של תיקון המאכלים. מכאן הוכיח שבדיעבד אין לאסור מאכל שהיה תחת המיטה (זאת מלבד סברת השואל שם, עפ"י דברי העיטור שאם שחט בקנה ישנו רוח רעה, אך לא נאסר בדיעבד באכילה, ודימהו להכא, ומובא בשו"ת שלמת חיים החדש סי' רצד בשם מהר"ל דיסקין שהוכיח כן). הביאו הפתחי תשובה שם בס"ק ד, וכן פסק רעק"א על הגיליון שם על פי דבריו: 'ודיעבד מותרים'. ובשו"ת רבבות אפרים או"ח ח"א סי' ה הביא בשם החזו"א שמעיקר הדין אין איסור לאכול אוכלים ששהו תחת המטה.

בתורת חיים בב"ב שם כתב בטעם דין זה כי כיון ששינה הינה אחד משישים דמיתה, נמצא שהמאכל שרה באוהל המת. ולדבריו, ברור שאין מניעה לאכול את המאכל, כיון שלא שמענו איסור לאכול מה שהיה באוהל המת.

הערוך השולחן שם סעי' יא כתב שלא נוהגים להזהר האידנא בדיון זה: 'ועכשיו אין מזהרים בזה ושומר פתאים ה' כיון דדשו בהו רבים'. מעין זה כתב המלבי"ם בארצות החיים ס"ד להקל, כיון שלדעת הרמב"ם אין בזמן הזה סכנת רוח רעה בכלל.

הפרישה בס' קטז גם התיר האידנא לאכול מה שהיה תחת המיטה, עפ"י דברי הרמב"ם בהל' רוצח פ"ב: 'ולא יתן תבשיל תחת המטה, אעפ"י שהוא עוסק בסעודה, שמא יפול דבר המזיק והוא אינו רואה'. וכיון שהאידנא לא אוכלים על המיטה, סבר הפרישה שאין לאסור האי דינא. ברם הב"י לא סבר כן ואסר אף האידנא.

ברם בניגוד לכל הנ"ל, החיד"א בשו"ר ברכה ס"י קטז אות י' סבר שהמאכל נאסר אף בדיעבד (וחילק בין נידון זה לדיון העיסור הנ"ל), וכ"כ הבן איש חי בס' קטז אות יד. הרי שהחבירו יצר נזק לבעל המאכלים בעת שדחק אותם תחת המיטה.

בדעת הגר"א נפלה מחלוקת. הפתחי תשובה שם סק"ה הביא מה'בינת אדם' כלל ס' סג שכתב בשם הגר"א: 'שאם עשה כן יזרקם במקום שלא ימצא אותם אדם'. וכ"כ בשו"ת בנין עולם ס"י לג אות טז שהגר"א אסר בדיעבד צוקר שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם, וצוה להשליכו בנהר. אולם בדרכי תשובה הביא בשם הגר"ח מוואלוז'ין שהגר"א החמיר במאכלים שהיו תחת המיטה רק לעצמו, והתיר לאחרים. והביא שם עוד פוסקים שהתירו בדיעבד.

מלבד מחלוקת זאת, ישנם כמה תליות שניתן להקל, ולהכשיר את המאכל באכילה;

הנה הדרכי תשובה שם אות לז והשדי חמד כלל קמא אות לא כתבו בשם פוסקים שאם היתה הריצפה מרוצפת, לא שורה רוח הרע, ואזי אין כלל לאסור את המאכלים.

הפר"ח שם סק"ו סבר שאם המאכל תחת המיטה היה מכוסה, הוא מותר. נמצא, שכל שהיה בתוך התיק, חשיב מכוסה ומותר לשיטתו. אך החיד"א בשו"ר ברכה שם אות ט חלק על כך, ותמה שרוח רעה שורה גם על המכוסה, ודייק כן מלשון הגמ' שם: 'משקין תחת המטה אפילו מחופין'. ואין כל מעלה בכך שהיה בתוך התיק.

אם היה המאכל חי, ישנה עוד תליה להתיר. שכן הפת"ש שם הביא מהגר"א כי אפילו אוכל חי אסר באכילה, אך הבינת אדם דלעיל התיר לאכול אוכל חי שהיה תחת המיטה, ורק את המבושל אסר, וזאת עפ"י דברי הרמב"ם, שמא יפול דבר מה, וזה שייך רק בתבשיל.

בר מין דן, בשו"ת רב פעלים ח"ד ס"ה ה' בקונטרס סוד ישרים כתב וז"ל: 'מ"ש חז"ל המניח אוכל תחת המטה ששורה עליו רוח רעה, אם הניח אדם אוכל של חבירו תחת המטה שלא בידיעתו וזה המניח הוא איש זר ולא קרוב כדי שנאמר "ידם כידו", אין שורה עליו רוח רעה על האוכל המונח תחת המטה'. כלומר, האיסור של רוח רעה לא חל על ע"י זר שיניח תחת מיטתו. טעמא דמילתא לא ברור לי, אם זהו מציאות של רוח רעה תחת המיטה, אך הרי לן מקור שכלל לא יכול המאכל להאסר ע"י חבירו. ואכתי, יש שחלקו ע"כ.

שמן חנוכה שהיה תחת המיטה

הנה השמן נחשב כמאכל חי ולא מבושל, ושפיר יש לתלות במחלוקת בדיון זה, ולהקל.

אלא שהבן איש חי פרשת וישב והכף החיים בס' תרעג ס"ק יא כתבו שאין להדליק בו, מדיון 'הקריבהו נא לפחיתך', שנמאס ממאכל אדם ונמאס בכך למצווה, וגנאי להדליק בו.

אומנם לגבי אתרוג שהיה תחת המיטה, רבים התירוהו, ולכאורה יש להשוות דינו לשמן החנוכה; בשו"ת עין יצחק (הג"ר יצחק אלחנן מקובנא) או"ח בס' כד סבר להתירו עפ"י השבות יעקב שלא נפסל בדיעבד, וסבר שאף שיש איסור משום סכנה אכתי נחשב 'מן המותר בפיר'. וכבר דן בדבריו בשדי חמד מערכת ל כלל קמא אות לא, וכתב שראוי להדיחו במים ג' פעמים, וכן פסקו להתירא האדר"ת ב'עובר אורח' ס"ד, ובשו"ת חלקת יעקב ח"ג ס' עז, ובשו"ת מנח"י ח"ח ס' נז, ובתשובות והנהגות ח"ב ס' שטז.

ויש לדון אם להשוות את הדינים, ואם שמן להדלקה צריך להיות ראוי לאכילה בפועל, ואז יחשב כמעשה היזק לשיטת האוסרים.

פטור מלשלם כשיש מחלוקת אם נאסר

איתא בגמ' בב"ק בדף צט: 'ההוא מגרומתא דאתאי לקמיה דרב, טרפיה, ופטריה לטבח מלשלומי דמי'. כיון שהיה ספק הגרמה בשחיטה, אומנם אסר באכילה אך לא חייב את הטבח לשלם מחמת הספק על כך. וכן נפסק בשו"ע בס' שו"ע ה', והוסיף ע"כ הרמ"א: 'אף על גב דאנו נוהגין לאסרו, אפילו הכי פטור מממון, וכן נראה לי'. נמצא, שאין לחייב בתשלומים את המזיק כל עוד ישנה מחלוקת אם נאסר הדבר באכילה.

הרמ"א שם הוסיף, שהתרומת הדשן חולק ומחייב בתשלום, הגם שהאיסור מוטל בספק. אך לא סבר הרמ"א כמותו. ברם הש"ך שם סק"י כן פסק כתרוה"ד, כיון שבפועל מחמירים בדין ואוסרים, נזקף הנזק לשוחט, ונדרש ממנו להזהר בכל החומרות הנהוגות: 'דודאי כל היכא דנהגין לאסרו אף על גב דאינו אלא מכח חומר', כיון שהוא מפורש בהדיא בהלכו' שחית' שביד השוחט' שלומדי'... חייב לשל' ואין טעם לפוטרו, שהרי ידע שאם נעש' קלקול זה תיאסר השחיט', וה"ל ליזהר בכה"ג. לדבריו, יש לכאורה לחייב את הדוחף את התיק תחת המיטה, כיון שנוהג בעל התיק להחמיר בדין זה.

אלא שאכתי יש לחלק, שכן הש"ך חייב כשיטת תרוה"ד, דווקא במילי שהיה צריך השוחט לדעת ולהזהר לשחוט לפי החומרות המצויינות ונהוגות. ברם מסתבר ויודה הש"ך ואולי אף תרוה"ד, שבשאר מילי ודינים שונים, שלא הכל בקיאים בדינם, לא נדרש מה'מזיק' להזהר. וכיון שדין זה מצוי במחלוקת לא ניתן לחייב את חברו, כשאין מעשה היזק ברור.

גרם לחבירו להוציא ממון

בנידון שלנו, בעל התיק תבע את חברו לא בשל שורת הדין, אלא בשל כך שגרם לו להוציא הוצאה חדשה ולרכוש לעצמו שמן להדליק נרות חנוכה, ומצרכים לאכול. ולכאורה טענתו הינה, לא מדיני יורה-דיעה ואיסור-והיתר כי נאסרו מדינא, אלא שבמעשהו גרם לו הוצאות ממון מיותרות.

האור שמח בהלכות שכירות פ"י כתב כי כל היכא שנאסר הדבר מהספק, כיון שהוא חיסרון ידיעה שלנו להכריע, נחשב מעשהו כהיזק שאינו ניכר, ואם עשה זאת המזיק מספק הינו פטור.

כן כתב בשערי יושר שער א פרק ט"ו שאם לא מוכח שהמזיק פגם את החפץ, אלא מנע מהבעלים מלהשתמש בו בשל ספק איסור דקאי עליה, לא חשיב היזק.

בנידון שלנו, הדוחף לא היה מודע לכך שישנם דברי מאכל בתיק חברו, ופעל בתום לב תוך כדי סידור החדר, ולכן לא יאה נכון לחייבו על ספק איסור, הגם שהתובע נוהג לאסור זאת. ואף אם לו היה נחשב כגרם לו הוצאת ממון, הוי גרמא, ופטור בהיותו שוגג.

מי הזיק? הישן, או הדוחף את התיק

טענת הדוחף את התיק הינה, שמי שבפועל 'הזיק' ואסר את המאכלים הינו הישן במיטה, ולא מעשה דחיפת התיק למקום זה אסר אותם. ואדרבה, יש לתבוע את המזיק ולא אותו.

שנינו במסכת בב"ק פ"ב מ"ו: 'אדם מועד לעולם בין ער בין ישן... שיבר את הכלים משלם נזק שלם', הרי שגם לישן ישנה אחריות, ונחשב מועד.

מאידך, הירושלמי שם פ"ב ה"ח כתב: 'א"ר יצחק, מתניתא בשהיו שניהם ישינין. אבל אם היה אחד מהן ישן ובא חברו לישן אצלו, זה שבא לישן אצלו הוא המועד'. נחלקו הראשונים בביאור דין הירושלמי;

התוס' בב"ק בדף כז: בד"ה 'ושמואל אמר' מנה דין הירושלמי כדוגמא לדין שמזיק באונס גמור, פטור.

ואילו הרמב"ן בב"מ בדף פב: שחייב במזיק באונס, סבר שהירושלמי פטר משום שהשני שבא וישן אצל הישן הזיק עצמו, והפקיר עצמו בכך שהלך לשם באופן שעשוי להנזק.

מדברי הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"א ה"א נראה שסבר כרמב"ן, שכן נימק את פטור הישן משום שהשני המועד ופשע בעצמו ולא כתב כי מחמת היותו אנוס הוא פטור: 'אדם מועד לעולם... בין ישן... אבל אם היה אחד ישן, ובא אחר ושכב בצדו, זה שבא באחרונה הוא המועד, ואם הזיקו הישן פטור, וכן אם הניח כלי בצד הישן ושברו הישן, פטור שזה שהניחו הוא המועד שפשע'. וכבר עמד ע"כ המ"מ שם פ"ו ה"א. והכס"מ שם תמה שמדין אחר שם בהלכה ד: 'היה עולה בסולם, ונשמטה שליבה מתחתיו ונפלה והזיקה',

סבר הרמב"ם כתוס' שפטור משום היותו אנוס, כתוס'. ובאבן האזל שם יישב, שהיכן שמזיק בגופו ממש לא אמרינן לפטור מטעם אנוס.

בנידון שלנו, הניזוק וודאי לא הזיק עצמו, שכן בעל התיק לא הניח את התיק תחת המיטה, אלא חבירו עשה זאת. וגם לא נכון לומר שהוא הזיק בשנתו באנוס, שכן לפני שעלה על יצועו, יכל לבדוק אם יש במעשהו קלקלה, ואם יש דברי מאכל תחת מיטתו. ולכאורה אין מקום לפטור את הישן, שהזיק בשנתו על התיק עם המאכלים.

ברם, כלל גדול נאמר בדיני הנזיקין, שעל מנת לחייב את המזיק הינו צריך להיות מודע לאחריות שלו לבדוק ולהשמר. כלומר, ברשותו של אדם לא נדרש מהבעלים להשמר מפני תופעות שעשוי להזיק, שכן לא נדרש ממנו להעלות על דעתו זאת, כמבואר בב"ק בדף לב, וכן פסק הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק סוף פ"א. וכן ברשות הרבים שהכל מצויים שם, אף שאסור לרמוס חפצי זולתו, אם דרך על חפצים נמוכים וקטנים הוא פטור, מהטעם הנאמר בב"ק כז: 'לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים', וכן פסק הרמב"ם בנזקי ממון פ"ג ה"ה.

ומאי טעמא, לא נכון לדרוש מהעולה על יצועו כי יבדוק לפני כן, האם הכניסו תחת מיטתו תיק ומה תכולתו. ועל כן אין להפנות אל הישן כל חיוב ממוני בשל מאכלים אלו.